

BANKLARDA EKOLOGIK VA IJTIMOYIY RISKLARNI BAHOLASH ZARURIYATI

Shamsiddin Akram o'g'li Karimov

Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qo'mitasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada banklar tomonidan ajratilgan kreditlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ekologik va ijtimoiy risklar, shuningdek, uning oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli ekologik tahdidlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: risk, ekologik va ijtimoiy risklar, kredit riski, ekologik tahdidlar.

ABSTRACT

In this article, the environmental and social risks that may arise in loans provided by banks, as well as various environmental threats that may arise as a result of it, are mentioned.

Keywords: risk, environmental and social risks, credit risk, environmental threats.

KIRISH

Risk muqarrar va inson hayotining barcha jabhalarida, jumladan, bank sohasida keng tarqalgan. Bank ishi noaniqlikka to'la biznes sifatida ko'riladi, chunki u osonlikcha oldindan aytib bo'lmaydigan muhitda olib boriladi. Banklar, ayniqsa, mijozlarga kredit berishda bir qancha moliyaviy risklarga duch kelishadi. Turli tadqiqotlar moliyaviy risklarni quyidagilarga ta'riflaydi: kredit riski, bozor riski, yuridik risk, operatsion risk, likvidlik riski, daromad darajasi riski, valyuta riski va kapitalni boshqarish riski. Shuningdek, atrof-muhit va iqlim bilan bog'liq xavflar va moliyaviy bozorning beqarorligi bo'yicha adabiyotlar soni ortib bormoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, tabiiy yoki atrof-muhit resurslarining kamayishi yoki ifloslanishi korxonalar va moliya institutlari uchun iqlim xavfi yoki ekologik xavfga aylanishi mumkin.

Iqlim muammolari bilan bog'liq eng tezkor xavflar jismoniy xavflardir. Jismoniy risklar moliyaviy institutlarga, xususan uy xo'jaliklari, banklar va sug'urtachilarning mulkiga (aktivlariga) zarar etkazish orqali moliyaviy barqarorlikka bevosita ta'sir qiladi va bilvosita

global ta'minot zanjirlarini buzish yoki resurslar tanqisligiga olib keladi.

Birgina misol sifatida, bugungi kunda dunyoning yirik shaharlarida, jumladan, Toshkent shahrida atmosfera havosining ifloslanish darajasi ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bunga tabiiy va antropogen omillar sabab bo'lmoqda.

Xususan, poytaxt atmosfera havosining ifloslanishiga quyidagi omillar ta'sir etmoqda. Jumladan:

1. Toshkentda yashil hudud kamaygan. Jumladan, daraxtlar va butalarning kesilishiga e'lon qilingan moratoriy davrida 49 mingga yaqin daraxtlar noqonuniy kesilgan.

2. Shaharsozlik bosh rejalari tasdiqlanmasdan, qurilish ishlari betartib amalga oshirilmoqda. Xususan, Toshkent shahrida bir necha marotaba qurilish ishlarini amalga oshirmaslik bo'yicha moratoriy e'lon qilingan bo'lsada, qurilishlar hanuzgacha davom etmoqda.

3. Avtotransport vositalari soni ortib bormoqda. Transport vositalarining ekologik darajasi, foydalanilayotgan yoqilg'i va yo'l harakatini tashkil etish sifatiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Jumladan, Respublika bo'yicha avtomobillar soni 2021-yilda 3,14 mln donani tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda ularning soni 4,6 mln donaga yetdi. Bugungi kunda Toshkent shahrida bir kunda o'rtacha 730 mingta avtotransport vositasi harakatlansa, qo'shimcha ravishda hududlardan 160 mingdan 300 mingga avtotransport vositasi kirib kelmoqda. Xalqaro standartlarga to'g'ri kelmaydigan A-80 markali benzindan foydalanayotgan texnika vositalari esa atmosferaga me'yoridan ortiq zararli tashlamalar chiqarmoqda.

4. Shaharlarda transport va piyodalar oqimining kesishmalari soni kamaytirilmagan, magistrallardagi yuklama darajasi pasaytirilmagan, transport oqimi tarkibini, tezlik rejimini tartibga solish sikli optimallashtirilmagan, yo'l harakatini to'g'ri tashkil etilmagan. Natijada Toshkent shahrida tirbandlik holatlari ko'p kuzatilmoqda. Tirbandlikda to'xtab turgan avtomobil esa harakatlanayotgan avtomobilga nisbatan atmosferaga ko'proq tashlama chiqaradi.

5. Iqtisodiyot tarmoqlari va aholining energiya resurslariga bo'lgan talabi ortishi natijasida uglevodorodlardan, jumladan, ko'mir yoqilg'isidan foydalanish hajmi ortmoqda. Xususan, 2019-yilda 3,9 mln tonna ko'mir yoqilg'isidan foydalanilgan bo'lsa, 2022-yilda bu raqam 5,3 mln tonnaga, 2023-yil yakuniga ko'ra esa 6,7 mln tonnaga yetgan. Ko'mir yoqilg'isini qazib olish, tashishdan to foydalanishgacha bo'lgan jarayonda ajralib chiquvchi ifloslantiruvchi moddalar esa atrof-muhit, jumladan, atmosfera havosi, tuproq va suv resurslarining ifloslanishiga olib kelmoqda.

Ma'lumot uchun, 10 tonna ko'mir yoqilg'isi yoqilganida atmosfera havosiga 220 kg qurum, 360 kg oltingugurd II oksidi, 64 kg uglerod oksidi, 16 kg azot II oksidi va 2 tonna kul chiqindisi ajralib chiqadi.

6. Kuz-qish mavsumida aholiga markazlashgan issiqlik yetkazib berish uchun mavjud Issiqlik markazlari tomonidan qo'shimcha yoqilg'i sifatida mazut yoqilg'isidan foydalanish atmosfera havosining keskin ifloslanishiga hamda aholini e'tirozlariga sabab bo'lmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, birgina Toshkent shahridagi mavjud 6 ta issiqlik markazlarining 9 ta qozonxonalarida dekabr oyida 3 ming tonna mazut yoqilg'isidan foydalanilgan.

7. Toshkent havosi ifloslanishiga shamol yo'nalishi va tezligi, havo harorati, quyosh radiyasi, atmosfera yog'inlarining miqdori va davomiyligi, harorat inversiyalari (vertikal bo'yicha aralash zarralarning tarqalib ketishiga to'sqinlik qiluvchi iliq havo qatlami) va boshqa tabiiy omillar ham sabab bo'lmoqda. Toshkent shahri tog'lar bilan o'ralgan va chuqurlikda joylashgan. Shu sababli shamol aylanmasligi hisobiga chang havo oqimi shaharda turib, dimlanib qoladi va tabiiy yo'l bilan chiqib ketmaydi.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda Ekologiya vazirligi tomonidan respublika hududida atmosfera havosini muhofaza qilish borasida qator ishlarni amalga oshirish rejalashtirilgan. Jumladan, atrof-muhitga ta'sir ko'rsatish bo'yicha 1- va 2-toifali sanoat korxonalarida chang-gaz tozalash uskunalari o'rnatiladi, mavjudlari rekonstruksiya hamda modernizasiya qilinadi.

Shuningdek, mazkur hududlarda atmosfera havosini ifloslantiruvchi manbalarni kuzatish postlari joriy etiladi, atrof-muhit monitoringini amalga oshirish uchun esa avtomatik stansiyalar o'rnatiladi. Bu o'z navbatida atrof-muhit holatlarini raqamlashtirish orqali sanoat korxonalaridan chiqayotgan zararli moddalarni kuzatish, tahlil qilish, bartaraf etish va ekologik vaziyatni barqarorlashtirishga imkon beradi.

Shuningdek, 2023-yilning yanvar oyining o'zida O'zbekistonda 5 trillion so'mlik qurilish ishlari bajarilgan. Qayd etilishicha, 2023-yilning 1-fevral holatiga ko'ra, O'zbekistonda qurilish bilan shug'ullanayotgan korxonalar va tashkilotlar soni 45 591 tani tashkil etadi. Xususan, yanvar oyida 426 ta yangi qurilish korxonalarini tashkil etilgan.

Qurilish korxonalarining eng katta qismi, ya'ni 9 166 tasi yoki respublikadagi jami korxonalarining 20,1 foiz Toshkent shahrida joylashgan.

Yuqorida keltirib o'tilgan ekologik tahdidlar va ijtimoiy muammolarga sabab bo'luvchi sohalarni moliyalashtirishning asosiy manbaai bu shubxasiz banklar hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunda mamlakatimizdagi mavjud banklar tomonidan 2023-yilning 11 oyi davomida 382 trln so‘m miqdorida yoki o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 22 foizga ko‘p kreditlar ajratilgan.

1-jadval

Tijorat banklari kredit qo‘yilmalarining tarmoqlar bo‘yicha ulushi

Ko‘rsatkichlar nomi	01.12.2022 y.		01.12.2023 y.		O‘zgarishi, foizda
	mlrd.so‘m	ulushi, foizda	mlrd. so‘m	ulushi, foizda	
Jami kreditlar	382 078	100%	465 493	100%	22%
Sanoat*	126 472	33,1%	137 150	29,5%	8%
Qishloq xo‘jaligi	40 372	10,6%	47 291	10,2%	17%
Qurilish sohasi*	10 101	2,6%	12 530	2,7%	24%
Savdo va umumiy xizmat	29 122	7,6%	31 590	6,8%	8%
Transport va kommunikatsiya*	28 450	7,4%	33 819	7,3%	19%
Moddiy va texnik ta‘minotni rivojlantirish	3 810	1,0%	3 740	0,8%	-2%
Uy-joy kommunal xizmati	1 835	0,5%	1 788	0,4%	-3%
Jismoniy shaxslar	97 698	25,6%	146 709	31,5%	50%
Boshqa sohalar	44 218	11,6%	50 878	10,9%	15%

1-jadval ma‘lumotlariga qaraydigan bo‘lsak aynan ekologik havflarni keltirib chiqaruvchi sohalarga jami kredit qo‘yilmalarning qariyb yarmi (43,1 foiz) to‘g‘ri kelmoqda.

Yuqorida keltirib o‘tilgan tahdidlar bilan bir qatorda banklar tomonidan ekologik va ijtimoiy risklarni baholash hozirgi kunda dolzarb mavzularda biriga aylanib bormoqda.

Ma‘lumot uchun, bank tizimida muammoli kreditlar (NPL) ulushi 2023-yil 1-oktabr holatiga 3,7 foizni (16,8 trln so‘m) tashkil etib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 1 foiz bandga pasaygan.

Bunda, korporativ kreditlarning NPL qismi mos ravishda 0,5 foiz bandga pasayib, 4,2 foizni, chakana kreditlarda esa 2 foiz bandga pasayib, 2,6 foizni tashkil etgan. (1-rasm).

1-rasm. Muammoli kreditlarning qarzdor turlari bo'yicha kredit qoldiqlari turlari

Kredit qo'yilmalarida NPL ulushi tarmoqlar qirqimida uy-joy kommunal xizmat ko'rsatishda 9,2 foiz, savdo va umumiy xizmat sohasida 7,7 foiz, qurilish sohasida 7,6 foiz, qishloq xo'jaligida 5,7 foiz va sanoat sohasida 3,6 foiz darajasida shakllangan.

Shuningdek, o'tgan yilning mos davriga nisbatan tarmoqlar kesimida NPL ulushi uy-joy kommunal xizmatlar sohasida 3,3 foiz bandga oshgan bo'lsa, qurilish sohasida 2,4 foiz bandga, savdo va umumiy ovqatlanish sohasida 0,9 foiz bandga hamda qishloq xo'jaligida 0,6 foiz bandga pasaygan.

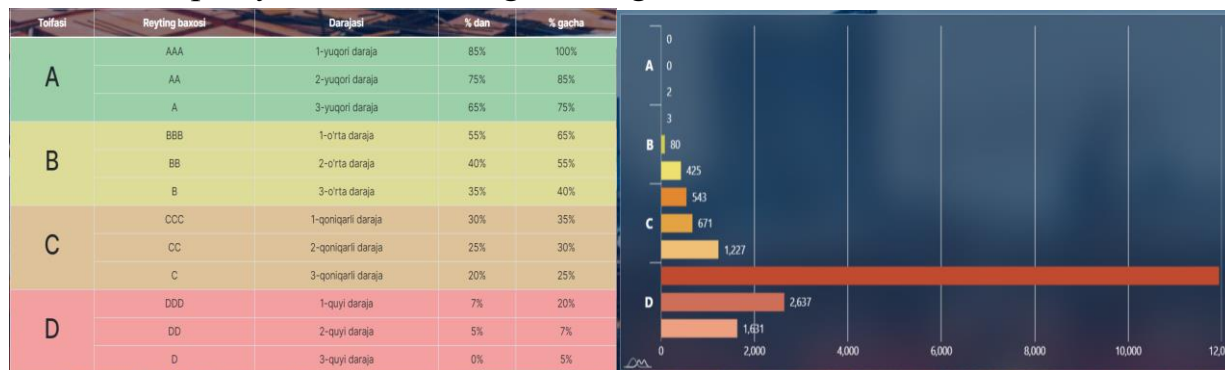

2-rasm. Muammoli kreditlarning tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi

Tijorat banklari kredit portfelidagi NPLning ulushi bo'yicha guruhlanganda 24 ta bankda 3 foizgacha (bank tizimi jami aktivlarida ulushi 40 foiz), 4 ta bankda 3,1 foizdan 5 foizgacha oraliqda (bank tizimi jami aktivlaridagi ulushi 43 foiz) va 7 ta bankda 5,1 foizdan yuqori bo'lib, ularning jami aktivlardagi ulushi 17 foizni tashkil etgan.

Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi Qurilish sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish markazi sohaviy qurilish-pudrat tashkilotlari reytingi e'lon qilindi. Unda O'zbekistonda faqat bitta kompaniya yuqori (75 foiz) ishonchlilik darajasiga ega deya ko'rsatilgan.

To'rtta toifaga bo'lingan reytingdan jami 17 647 ta kompaniya o'rin olgan. Eng ishonchli kompaniyalar "A" toifasiga kiritilgan.

3-rasm. O'zbekistondagi qurilish kompaniyalarining ishonchlilik reytingi

E'lon qilingan diagrammaga ko'ra, reytingdagi eng ishonchlilar ro'yxatiga 75 foizli ko'rsatkich bilan faqat bitta kompaniya kiritilgan.

Quyida daraja — "D" toifasidan 14 668 ta kompaniya o'rin olgan. Bu reytingdagi jami kompaniyalarning 83 foizi demak.

Bank o'z faoliyatida inson huquqlarini himoya qilish sohasidagi global qadriyatlarni targ'ib etishga, mehnat munosabatlariga, atrof-muhit muhofazasiga ma'suliyatli yondashishga, ilg'or tajribalar, Xalqaro moliya institutlarining qo'llanma hujjatlari va Global barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiq ixtiyoriy ravishda ekologik va ijtimoiy majburiyatlarni oladi.

O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-huquqiy va qonunchilik hujjatlarida banklarning ekologik majburiyatlarini belgilovchi quyidagi qoidalar mavjud:

Bank atrof-muhitni muhofaza qilish talablari va ekologik samaradorlik standartlariga javob bermaydigan investitsiya loyihalarini amalga oshirishda qatnashmaydi.

Bank tomonidan davlat ekologik ekspertizasining ijobiy xulosasi bo'lmagan loyihalarni moliyalashtirish va kreditlashga yo'l qo'ymaslik;

tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik vaziyatni yaxshilashga yo'naltirilgan investitsiya loyihalarini ustuvor moliyalashtirish.

Bank ekologik va ijtimoiy risklarni va salbiy ta'sirlarni aniqlash hamda ularning oldini olish, minimallashtirish yoki kompensatsiya qilish choralarini o'z vaqtida rejalashtirish va amalga oshirish uchun qarz oluvchilar faoliyatini va moliyalashtiriladigan loyihalarni ekologik va ijtimoiy baholashni amalga oshirish majburiyatini oladi.

Bank o'z resurslarini atrof muhitga jiddiy zarar yetkazishi va jiddiy ijtimoiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan loyihalardagi va sohalardagi konsentratsiyasini kamaytirish uchun oqilona va iqtisodiy maqsadga muvofiq harakatlar qiladi va istisnolar ro'yxatiga kiritilgan ayrim faoliyat turlarini moliyalashtirmaydi.

Bank madaniy va tarixiy meros ob'ektlarining hozirgi va kelajak avlodlar uchun muhim rolini e'tirof etadi va ularni himoya qilishni o'zining moliyalashtirish faoliyatida ta'minlaydi. Bank madaniy va tarixiy meroslarni, qonun bilan himoya qilinishi yoki qilinmasligidan qat'iy nazar, ularni himoya qilishdan manfaatdor.

Bank o'z faoliyatida ekologik va ijtimoiy boshqaruv samaradorligini doimiy ravishda oshirish majburiyatini oladi. Ekologik va ijtimoiy risklarni boshqarish tizimining samarali ishlashini ta'minlash uchun vaqti-vaqti bilan qayta ko'rib chiqilishi, yangilanishi va

o'zgartirilishi, shu jumladan uning faoliyatini doimiy ravishda ichki baholash natijasida aniqlangan va barqaror rivojlanish sohasida erishilgan natijalar bilan taqqoslanishi kerak.

Bank tomonidan qarz oluvchilarga quyidagi ekologik va ijtimoiy talablar qo'yiladi:

Bankning istisnolar ro'yxatiga kiritilgan faoliyat bilan shug'ullanmaslik;

atrof muhitni muhofaza qilish, sog'liqni saqlash, xavfsizlik, mehnatni muhofaza qilish, mehnat munosabatlari, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish va boshqa ijtimoiy jihatlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, davlat standartlari va me'yorlariga rioya qilish;

Bankning ekologik va ijtimoiy risklarni boshqarish tizimida belgilangan hollarda XMIlarning IESlari talablariga va Jahon banking atrof-muhit, sog'liqni saqlash va mehnatga oid qo'llanmalariga muvofiq biznes faoliyatini olib borish va kompleks loyihalarni amalga oshirish;

ekologik risklarni minimallashtirish, atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish, shu jumladan zamonaviy texnologiyalar, uskunalar va materiallarni joriy etish orqali inson va atrof muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish;

ijtimoiy risklarning oldini olish, kamaytirish va ijtimoiy javobgarlikni oshirishga qaratilgan ishlarni amalga oshirish;

faoliyatni amalga oshirish va loyihalarni Bank tavsiyasiga binoan tashkil qilishda ilg'or ekologik va ijtimoiy tajribalarni joriy etish va qo'llash.

Bankning ekologik va ijtimoiy risklarni boshqarish siyosati, Bank Kuzatuv kengashi tomonidan tasdiqlangandan so'ng, Boshqaruv tomonidan Investitsiya va kredit qo'mitalari orqali amalga oshiriladi. Siyosatni amaliy tatbiq qilish Bankning Risk menejment departamenti tomonidan amalga oshiriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bank o'z moliyaviy imkoniyatlarini oshirish bilan bir qatorda jamiyat manfaatlari, shuningdek, atrof-muhit va ijtimoiy nuqtai nazardan tabiat oldida barcha singari javobgar ekanligini inobatga olib, soha va tarmoqlarga ajratiladigan har qanday kredit mablag'larini ajratilishini qat'iy nazoratga olishi lozim. Shuningdek, "yashil tabiat" doirasida ajratiladigan kreditlar uchun asosiy foiz stavkalariga nisbatan kamaytirilgan (2-5 foiz) foiz stavkalarida ajratish maqsadga muvofiqdir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: O‘zbekiston, 2023-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Markaziy banki to‘g‘risida”gi Qonun.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Banklar va bank faoliyati haqida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2015-yil 14-iyuldagi 2696 “Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”qarori.
6. Antwi va boshqalar. / Xalqaro moliya va bank tadqiqotlari jurnali, 9-jild № 3, 2020

